

GUNNAR DAHMÉN:

Kyrkan och kapitalismen

Genom den kristna kyrkans historia har drömmen om en mera rättvis fördelning av egendom gått. Men var gång man sökt förverkliga drömmen, har man tvingats lämna världen för att gå i kloster eller ut i öknen. Det var en kristen plikt att lyda överheten, men överheten har förändrats sedan Jesu tid och en överhet som är statssocialism skriver sina egna lagar. Varje ekonomiskt system måste ha sin egen etik. Den helt individuella kapitalismen är förbi. Nu krävs det något av skapandets och tjänandets tankar i marknadsekonomin så att nybyggarandan kan komma åter. Artikeln bygger på ett föredrag Gunnar Dahmén höll vid ett Ratio-seminarium i fjol.

”Jorden är Herrens och allt vad därpå är”. Så lyder ett bibelord ur Psaltaren. Det står över ingången till börserna i London. Vad lämnade han efter sig? – brukar vi fråga. Allt – är det svar som gäller alla, vems jorden än är. Vi är förvaltare snarare än ägare. Frågan är hur vi ska förvalta vår tidsbegränsade egendom? Finns det några principer?

Långt innan nationalekonomi var ett ämne hade såväl antikens filosofer som Gamla testamentets profeter begrundat dessa ting. Aristoteles såväl som Amos och Jesaja. Genom den kristna kyrkans historia går en bibliskt grundad varning för rikedomens frestelser.

Den vemodige Predikaren tycker närmast synd om den rike. ”Hans överflöd tillstodder honom icke att sova”. Den vise konung Salomo finner att ”den som fikar efter att varda rik han bliver icke ostraffad”. Men framförallt är det profeterna som går tillrätta med de rikas orättfärdighet – ”de som till de fattiga sålde avfall av säd som riktig säd och ökade sin vinst genom falska vikter”.

Jesus är inne på liknande tankar. ”Samlen eder icke skatter på jorden” säger han och ”ingen kan tjäna både Gud och Mammon”. Det är lättare för en kamel att gå genom ett nålsöga än för en rik att komma in i Guds rike. Den rike ynglingen, som vill bli frälst, får rådet att sälja allt vad han äger och ge det åt de fattiga. Men samtidigt kan Jesus röja en likgiltighet för råd i praktiska ting. ”Vem har satt mig till att vara skiftesman?” Om skatt säger han: man ska ge kejsaren vad kejsaren tillhör och Gud vad Gud tillhör och till Pilatus säger han direkt: ”Mitt rike är icke av denna världen”. Men han kan i en liknelse som den om de förval-

Gunnar Dahmén är teol lic och hovpredikant

tade punden ge en syn på förvaltning som belönar den som planerar för den största vinsten och bestraffar den som låter kapitalet ligga obrukat. En predikotext lika besvärande för den kristne socialisten som bröllopet i Kana för den kristne godtemplaren.

Drömmen om en rättvis fördelning

Med varningen för rikedomens frestelser och med de flestas fattigdom för ögonen har genom den kristna kyrkans historia också gått drömmen om gemensam egendom som mera rättfärdig fördelning av jordens rikedomar. Men var gång man sökt förverkliga drömmen har man tvingats lämna världen – ensam ut i öknen eller med några likasinnade in i klostret. Den första kristna församlingen, som vi läser om i Apostlagärningarna, hade allting gemensamt, men tydligen gick det inte så bra, för Paulus blev tvungen att organisera en kollekt för dem.

Hur gick det i fortsättningen? Den äldsta kyrkans teologer – kyrkofäderna – Basilius den store, Gregorius, Krysostomos och vad de nu heter – understryker alla skriftens varningar för rikedomens frestelser och inskräper allas rätt till Guds gåvor. Att bli rik på andras bekostnad är orätt. De rika, skriver Basilius, är lika dem som reserverar alla platser på teatern för sig själva.

I fortsättningen tvingades man till en kompromiss med världen såtillvida att man sökte finna regler för vad som var rätt inom ett orättfärdigt system. Man sökte komma fram till vad som var jus pretium, dvs det rätta priset, och man hade skarpsinniga utredningar om rätten.

I den lavin, som Luther satte i rörelse, följde en proletär revolution i bondeupproret. Det slogs ner. Om sambandet – om det nu finns ett sådant mellan protestantism och kapitalism – har som bekant åtskilligt blivit sagt men så mycket är väl ändå riktigt att med reformationen följde en nyvunnen frihet som berörde också det ekonomiska livet.

”Kristen” socialism och kommunism

Nästa gång kristendom och ekonomi väcker debatt om arbete, lön och kapital kommer som en följd av industrialismens genombrott i England. Den anglikanske prästen Charles Kingsley kräver en kristen socialism – han är för övrigt den från vilken Karl Marx lånade uttrycket ”opium för folket”. Kravet var en reaktion mot slummen som vuxit upp i fabrikerernas närhet, en protest mot manchesterliberalismen. Man fann att den osynliga handen hade annat för sig än vad Adam Smith utlovade.

Åter och åter återkommer tanken på ett broderligt ägande och hur det ska förverkligas i den samtida verkligheten. Vid sekelskiftet var Friedrich Nauman tankens profet i det wilhelmska Tyskland. Han ville med kristen motivering i stället för en internationell, gudlös, marxistisk socialism skapa en nationell, kristen, socialism. Men han finner att en kristen är lik en vegetarian tvungen att välja bland köttträtterna om han överhuvud ska få något att äta. Vår statsbyggnad, säger han, är inte uppförd av cedrar från Libanon utan av stenblock från Capitolium. Han sökte en kompromiss men misslyckades. Ett decennium senare skulle en kompromisslös, okristen nationell socialism komma.

Under 1930-talets depression lät den engelske bokförläggaren Victor Gollancz – mannen bakom Left Book Club – en rad prominenta kyrkomän komma till tals i en bok "Christianity and the Crisis". Krisen är kapitalismens och man ser gryningen till en ny dag i socialismen eller som man direkt säger kommunismen. Lösenordet är planhushållning. Så kom kriget och allt vad det innebar av upp- och nedvända begrepp.

Efter krigets och sextiotalets oro kom Kyrkornas Världsråd med sin generalförsamling i Uppsala 1968. Där talade man om nya "strukturer" vad det nu innebar. Mitt intryck är att det var en opportun attityd särskilt med tanke på tredje världens kyrkor som nu inträtt i den ekumeniska gemenskapen.

Tidsmässigt ligger de katolska moralteologerna långt före protestanterna. När den schweiziske teologen Emil Brunner under andra världskriget skrev sin RÄTTVISA – en lära om samhällsordningens grundvalar, påstod han sig vara den förste protestanten på 300 år som systematiskt sökt överblicka fältet. Ur skapelseordningen finner han att all egendom är ett lån av Skaparen. Skapelsen är dock inte inriktad på likhet – snarare tvärtom – men väl utjämning. Endast ifråga om människovärdet är vi alla lika. Vi har alla behov av varandra och ska därför tjäna varandra. Utbyte av tjänster är en marknad där rättvisa ska råda. Mellan en kapitalism som är individualism och en socialism som är kollektiv tror han sig finna möjlighet för en marknadsekonomi med bevarad frihet.

När man i dag läser honom kan man inte annat än beundra hans överblick och skarpsinniga reflektioner, men samtidigt

måste man konstatera, att det hänt så mycket sedan han skrev sin bok, att den verkar mycket avlägsen. Arbetslöshet, befolkningsfrågan, tredje världens behov, nya former av teknik och hela samhällets omdaning ligger utanför hans betraktelser liksom de flesta teologers och filosofers. Tankarna har inte hunnit i kapp med den nya situationen.

Docenten Alf Tergel, kyrkohistoriker i Uppsala, har i en nyutkommen bok "Kyrkan och kapitalismens kris" – varför inte också socialismens kris? – granskat katolska och protestantiska uppfattningar. Han finner att bägge tar avstånd från såväl en renodlad kapitalism som en renodlad socialism men att den katolska kyrkan genom sitt starka hävdande av den privata äganderätten visar sig mera avvisande gentemot socialismen än vad protestantismen gör. Bägge konfessionerna är varandra lika däri att de bägge avvisar klasskampen och vill verka för klassamverkan. Tergel går inte längre fram i tiden än till andra världskrigets utbrott och har alltså lång väg att gå innan han hinner fram till dagens situation.

Överhetens roll har förändrats

Vad ska man tänka om dessa ting? Det är så mycket som ändrat sig, så mycket som kommit till. De gamla kartorna tycks inte vara användbara. Man får fråga sig fram i hopp om att få svar – men vilka?

Vad betyder överheten, lagar, myndigheter? Det var en kristen plikt att lyda överheten men såväl Paulus som apostlarna förutsatte att överheten skulle vara Gud underdånig. Man måste lyda Gud

mer än människor. Om kusken är galen, sa Luther, får man ta tömmarna ifrån honom.

Överheten skulle skydda liv och egendom. Det var man tacksam för. Mindre uppskattat var att överheten krävde skatt. Sammanställningen publikaner och syndare visar inställningen. Utanför den sektor som överheten reglerade fanns utrymme för handlingar som bestämdes av moral och samvete. I dag har överhetens regler och lagar blivit alltmer omfattande och det enskilda ansvaret desto mindre. Staten är som den påstått traditionella franska husmodern som tar hand om veckans lön för att sedan dela ut efter vad hon anser rätt och rimligt. Men också överheten har fått medtävlare om ledningen. Den ene skyller på facket, den andre på multinationella företaget.

Vi svarar med att avsäga oss ansvar. Om samhället, det allmänna, tar vad jag förtjänar så får det också övertaga mina skyldigheter. Även det ekonomiska livet är så reglerat att individen tvingas ta genvägar genom kryphål. "Det är helt lagligt" har blivit ett talesätt som får försvara allt. Om det sedan är hedrande eller ej – det är en annan sak. "Förresten gör alla så."

"I danska staten någonting är ruttet". Den vanliga löntagaren eller företagaren känner sig desorienterad. Inte kan han som Mr Micawber i David Copperfield säga att sparade sixpence på årslönen leder till lycka och välgång men sixpence som underskott till elände och ruin. Så enkelt är det inte. Sparbanksboken som en gång ersatte sängbotten är inte mycket att komma med bland allt vad som finns av sparformer, räntesatser, bonus,

utlottade vinster, subventioner, lönemöjligheter, bidrag, krediter och allt vad det nu är. Och överheten? Förr kunde man storma Bastiljen. Men vad gör man nu? En privatkapitalism kan man dock kontrollera men en överhet som är stats-socialism skriver sina egna lagar.

Ordens betydelse förskjutes

En annan fråga – varför har så många ord och begrepp ur det ekonomiska livet fått en så negativ innebörd? Det rent saktliga tyska Geschäft har kommit att betyda skojeri. Det engelska profit har blivit profit dvs något tvivelaktigt. Även det svenska förtjänst börjar bli misstänkt. Likaså vinst för så vitt det inte är tipsvinst. Vi ska nu bara inte tala om något så förfärligt som "övervinst" – ett nytt ord.

Aktieinnehav har genom kampanjen för aktiesparande på sistone blivit något som även hederliga människor kan ägna sig åt bara det inte blir för mycket av det. Nu ska regeringsledamöter deklarera sitt aktieinnehav och det är ju tydligt att det är mest hedervärt att inte ha några aktier alls – i varje fall får de inte vara värda något. Kommunisterna och syndikalister vill inte använda ordet arbetsgivare utan säger arbetsköpare. I själva verket är det ju riktigare och vad är det för fel med att betala för vad man får? Men meningen med ordet är naturligtvis att antyda något mindre hedervärt. Så har vi "kommersialism" och vad däri ligger av oetiska motiv. Nu vill man inte ens att näringslivet ska få stödja kulturen.

Ekonomiska system kräver etik

Det har alltid funnits och kommer alltid att finnas ohederliga affärer och de bör

sluta i domstolen. Men det räcker inte som förklaring till att nyssnämnda ekonomiska begrepp blivit negativt färgade. Det har säkert med en medveten antikapitalistisk propaganda att göra, en aldrig upphörande ström av attacker. Det är förvånande att det ekonomiska livets företrädare låtit detta ske och liksom bara hukat sig. Sätillvida har man gjort motaktioner som man angripit socialismen men varför har man inte följt en vedertagen och beprövad regel för försäljning att man ska tala för den egna varan och inte spilla ord och tid på att angripa konkurrenterna? Man har övervägande hållit sig på defensiva med de olyckliga följder det haft. Låtit sig behandlas som en hackkyckling.

Men viktigare är att man inom affärer icke ger anledning till misstänksamhet eller direkt klander. Det finns en sektor, där ekonomiska handlingar visserligen ligger inom gränserna för det lagliga och även inom gränserna för vad som kan vara vanligt för att inte säga regel men ändå är av det slag att det utmanar rättsmedvetandet eller i varje fall ger anledning till berättigad undran. Smartheit är icke något att beundra. Färgade sedlar, även om de är rätt förvärvade ska man inte befatta sig med.

Edward Heath fällde under sin tid som premiärminister några ord om kapitalismens tvivelaktiga sidor – ett yttrande som vädjade till självrannsakan. Vi behöver förvisso inte gå över ån för att finna exempel på vad jag menar. "En förutsättning för att kapitalismen skall överleva är att kapitalismens praktiker inser att den såsom varje annat ekonomiskt system har sin egen etik". Denna sista mening är inte min utan tagen från

en ledare i Svenska Dagbladet förra våren.

Att försvara oetiska transaktioner med hänvisning till socialistiska pålagor och doktriner är ett dåligt försvar. Vi har legitimerade läkare och auktoriserade advokater men det får inte gå därhän att staten ska behöva lagstifta för införandet av legitimerade företagare och affärsmän.

Låt nybyggerandan frodas

Allt detta bör vara självklart. Men det är något annat och viktigare som måste komma till. Måste man inte söka återvinna något av skapandets och tjänandets tankar i marknadsekonomin? Något av nybyggeranda och självförtroende, vissheten om att man tryggar framtiden och utför ett för alla viktigt arbete i utbyte av tjänster och arbete. "Kapitalismen är död" – det har vi hört och kommer man att säga så länge den lever. Den ohämmade helt individualistiska kapitalismen levde en kort tid helt enkelt därför att den var orealistisk och i strid med den sociala verkligheten.

Och kapitalismens kris? Än sen? Är inte kris något som kan sporra och utvinna nya perspektiv och resurser? John Kennedy påminde en gång om att de kinesiska ordtecknen för kris bestod av två figurer – en för fara och en för möjlighet. Vilken utmaning gentemot en världskris var inte Marshallplanen? Där fanns den goda vilja och frimodighet som är nödvändig för att kapitalismen ska överleva. Men kapitalismens förespråkare bör med skam tänka på att det var finansmannen Morgenthau som ville göra tyskarna till ett folk av torpare och

hantverkare medan det var generalen Marshall och politikern Truman som hade visionen och djärvheten att satsa på planen. Stalin hade hellre samarbetat med Morgenthau.

En doktrinär planhushållning ritar en karta utan hänsyn till landskapet och bebyggelsen. En marknadsekonom studerar landskapet för att utvinna det bästa för hushållning och bebyggelse och resultatet blir en levande värld av tjänster och gätjänster, en marknad för allas

bästa.

Det är inte min sak att göra ekonomiska analyser eller ge råd. Men jag skulle vilja ställa frågan – såväl till dem som handlar på börsen som kyrkans teologer: är det inte tänkbart att en framsynt marknadsekonomi av den gemensamma egendom som jorden utgör, bättre än något annat ekonomiskt system åt alla skulle ge största möjliga tilldelning och därmed komma närmast det gemensamma ägandet?

Utlandssvenskar!

Dags att registrera utlandssvenskar som skall rösta i höstens val.

Registreringsblankett kan rekvireras från ambassader och konsulat i utlandet, från RSV, 17194 Solna och från Moderaternas utlandsvalbyrå, Box 1243, 111 82 Stockholm.

Blanketten måste vara RSV tillhanda före den 1 juni 1985.